

STOJADINOVIĆEVA POLITIKA NACIONALNOG I DRŽAVNOG UNITARIZMA. UDRUŽENA OPOZICIJA. PAD STOJADINOVIĆA

DEKLARACIJA VLADE MILANA STOJADINOVIĆA

4. juna 1935.

... Osnovni pravac naše unutrašnje politike dat nam je osnovnim zakonom zemaljskim, Ustavom od 1931. godine. Kraljevska vlada je verna svima načelima toga Ustava, ističući naročito princip državnog i narodnog jedinstva ..¹

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, vanredan saziv za 1935, knj. II, 115—116.

IZVEŠTAJ DR HUBERTA RIPKE, UREDNIKA LISTA LIDOVÉ NOVINY O RAZGOVORIMA U BEOGRADU I ZAGREBU

3—8. maja 1936.

Svakako je i u našem i u francuskom interesu, da se što prije obnovi demokratski režim i da se dođe do nekog kompromisa između Srba i Hrvata. Ovako kako je sada, vlada je u stvarima vanjske politike posve bez kontrole i lako može padati pod utjecaj tamnim uplivima iz inozemstva. No baš zato što je u Jugoslaviji velika unutrašnja dezorijentacija, mogla bi se razviti uspješna aktivnost čehoslovačke i francuske propagande. Engleske utjecaje trebalo bi se upotrebiti na to, da djeluju u Beogradu i u Zagrebu kako bi došlo do srpskohrvatskog sporazuma. Vilder je od mene izričito tražio da upozorim sve svoje engleske prijatelje, neka djeluju na Mačeka, budući je potrebno da se odluči na kompromis. Mi bismo morali djelotvorno potpomagati sve demokratske ele-

¹ Zahvaljujući izbornom zakonu Narodna skupština nije odražavala izborne rezultate. Od 370 poslaničkih mesta izornoj listi B. Jevtića je pripalo 303 poslanička mesta, a izornoj listi V. Mačeka svega 67 poslaničkih mandata. Poslanik M. Banić iz Sušaka napao je u Narodnoj skupštini V. Mačeka kao neprijatelja jugoslovenske države. Bilo je očigledno da Jevtićeva vlada ne uživa poverenje velikog dela biračkog tela, i, na drugoj strani, da Jevtić nije ličnost koja je mogla voditi pregovore sa Mačekom radi smirivanja duhova u zemlji i učvršćenja međunarodnog položaja Jugoslavije. Obaranje Jevtića značilo je ustupak Udruženoj opoziciji, ali bez namere kneza namesnika da ovoj formaciji poveri sastav vlade. Mandat je poveren Milanu Stojadinoviću, koji je imao podršku SLS i JMO. Mada ova vlada nije značila prekid sa unitarističkom ideologijom ipak se njenim obrazovanjem završava „jedna etapa i istovremeno otvara nova“. Stojadinović je bio i ostao pristaša centralisticjno-unitarističke Jugoslavije pod dominacijom srpske buržoazije, veliki protivnik federativnog uređenja. Na srpsko-hrvatske odnose gledao je s klasično unitarističke pozicije: jedna država, jedan narod i jedan kralj. Za razliku od svog prethodnika, bio je spreman da traži kompromis sa Mačekom na liniji tzv. malog rešenja, nudeći HSS nekoliko ministarskih mesta u novom kabinetu. Oživeo je i politički život u Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

mente i istodobno davati na znanje, da smo oštro protiv komunista — time bismo dobro parirali njemačkoj i poljskoj propagandi, koja nas predstavlja kao prethodnicu boljševizma u Evropi ...

Lj. Boban, n. d., I, 247.

MILAN STOJADINOVIĆ O PROGRAMU JRZ

Beograd, 1. jula 1936.

... Srbi, Hrvati i Slovenci treba da zajednički, u atmosferi povjerenja izgrade unutrašnje uređenje njihove sopstvene kuće. U tom pravcu bilo je dosta griješaka s mnogo strana. Najviše smo do sada trpjeli od „integralnih“ patriota, koji su sebe oglasili za jedine čuvere Jugoslavije, za jedine borce državnog i narodnog jedinstva. To su tzv. Pofovci, Pohorci i JNS. Počevši od 1932. pa sve do prije 11 mjeseci, vladali su ovom zemljom ljudi iz Jugoslavenske nacionalne stranke pod raznim vladama i firmama. Pa što su nam ta gospoda ostavila u naslijeđe? Pored mnogih drugih nevolja ostavili su nam u naslijeđe i neriješeno hrvatsko pitanje. Sprovodeći svoju politiku potpune ravnopravnosti svih građana ove zemlje, držeći se načela jednakosti svih plemena i vjera, te visoko poštujući svačije osjećanje — vjerujem, da ćemo u našoj zemlji stvoriti takvu atmosferu međusobnog povjerenja, u kojoj će se ipak lakše moći riješiti i hrvatsko pitanje, koje danas izgleda tako teško.

Program Jugoslavenske radikalne zajednice daje nam mogućnosti, da u času punoga smirenja pristupimo i rješenju hrvatskog pitanja. Mislim, da smo i dosadanjim radom svojim mnogo doprinijeli da se to pitanje svestrano raspravi, pa da se spremi i njegovo rješenje. Želimo i ubuduće omogućiti objektivnu i dobronamjernu raspravu hrvatskog pitanja.

Ali neka nitko iz naše dobre namjere ne izvede zaključak, da ćemo dopustiti unašanje takvih metoda, koje bi mogle ometati red i mir u zemlji, prelazeći preko granice onoga, što je dozvoljeno pisanim zakonima ove zemlje.

U našem je programu istaknuto načelo samouprave širokih razmjera. To je naš politički ideal. Mi ćemo raditi za njegovo ostvarenje. Već 18 godina postoji u našem javnom životu jedan krupan nesporazum. Mi smo vazda bili za najšire samouprave, dok su drugi tražili autonomiju, a treći federaciju. Nitko međutim nije dao tačnu definiciju, što je tražio, a niti je odredio sadržinu svojih želja.

Naša osnovna ideja u tom pogledu nalazi se u našem programu. Mi smo za poštivanje triju imena našega naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca. Mi smo za poštivanje njihove ravnopravnosti i njihove tradicije. Mi želimo uređenje državne uprave u smislu narodnih želja i potreba. Pri tome ostavljamo, da pojedina upravna područja uređuju svoje potrebne administrativne, privredne, finansijske i socijalne prilike, ukoliko su u vezi s pojedinim krajevima, a na način koji to uređivanje ne bi dovodio u suprotnost sa državom, te s njezinim ciljevima i s njezinim potrebama ..²

Novosti, (zagrebački dnevnik), 2. srpanj 1936.

² Političku osnovu Stojadinovićeve vlade činila je Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ), kao opštejugoslovenska režimska stranka. Dok je JNS bila stvo-

Septembra 1936.

... Rekapituliram: problem pred kojim se nalazi Jugoslavija trostruke je naravi — ustavni, nacionalni i ekonomski.

1) Kako se može pretvoriti jedna opasno pretjerano centralizirana država u slobodnu federaciju i zadržati jedinstvo u svim najvažnijim stvarima državnim, pa tako uspostaviti parlamentarne slobodine, tj. slobodu riječi, slobodu udruživanja, slobodu štampe i izbora, a kodj (toga) izbjeći povratak velikom broju malih stranaka sa tendencijama cjepkanja. *

rena na osnova negacije starih stranaka, dotle se JRZ, sastojala od ranijih političkih stranaka: radikala, SLS, i JRZ koje su sačuvala svoju unutrašnju stranačku autonomiju, iako su prihvatile jedan program i zajedničko rukovodstvo. Ova kombinacija je obuhvatala Srbiju, Bosnu i Sloveniju, težeći da zadrži Hrvatsku u izolaciji i natera je na popuštanje. Vlada je zadržala staro šestojanuarsko zakonodavstvo, ali je nastojala da se predstavi kao nosilac novog kursa i pomirljivosti.

Analize ekonomske politike i privrednog programa Stojadinovićeve vlade pokazuju snaženje državne intervencije, interes za poljoprivredu i izvoz, gradnju puteva. U retkim istoriografskim radovima o ekonomskoj strani razvitka Jugoslavije Stojadinovićevoj ekonomskoj politici obračena je posebna pažnja. Take S. Đurović ističe:

Nije čudno da je čitajući Deklaraciju svoje vlade u Narodnoj skupštini Senatu 4. jula 1935. godine M. Stojadinović kazao da će ona u ekonomskoj i finansijskoj politici nastaviti „poslednjih meseci novozapočeti pravac“, brigu o zemljoradniku, održavanje ravnoteže u državnom budžetu, čuvanje vrednosti novca, uvođenje poreskih olakšica za stanovništvo i nastojati na oživljavanju privredne radinosti. Interesantno je da je u ovoj Deklaraciji redosled važnosti u programu Stojadinovićeve vlade bio iskazan: spoljna politika, unutrašnja politika, privreda.

Deklarisani program vlade Stojadinović—Korošec—Spaho je bio identičan programu JRZ-e, tj. cilj mu je bio „privredno snaženje zemlje u svim pravcima u građanskim političkim slobodama i političkom miru u državi; socijalnom i privrednom snaženju zemljoradnika, toga najmnogobrojnijeg staleža“, i u donošenju niza projekata, zakona i uredbi za obezbeđenje zemljoradničkih dugova. Osnovne i nepromenljiva načela u programu JRZ-e koja su odobrena od nadležnih vlasti bila su: „Jedinstvo države i naroda, monarhija i dinastija Karadorđevića“.

JRZ je prema programu trebalo da obrati posebnu pažnju onim krajevima države koji su pre 1918. bili zaostali u saobraćajnom i ekonomskom pogledu, a isto tako i u pogledu prirode zemljišta slabi, i zbog toga kulturno zaostali. Materijalno stanje naroda je „glavna osnova za jačanje celokupne narodne snage i one mora pored negovanja građanskih sloboda da bude glavni zadatak državnim ustanovama“, isticao je u programu JRZ-e. „Državne ustanove treba da jačaju proizvodnačke narodne snage i pravilnom podelom državnih tereta“. U cilju ubrzanje posla na tom planu stranka je obećavala da će nastojati da sprovede potrebne reforme u državi. Državnu upravu i državnu administraciju treba tako organizovati, da se u pojedinim krajevima stvori mogućnost da mogu uređivati svoje lokalne potrebe, administrativne, privredne, finansijske, kulturne i druge, ukoliko su vezane za pojedine krajeve, a na način koji ne bi dovodio lokalnu upravu u suprotnost sa državom, njenim ciljevima i potrebama. Sve oblasti državnog života moraju biti jednako pristupačne i Srbima i Hrvatima i Slovencima i sa svima krajevima države treba da se podjednako postupa. JRZ-a se deklarirala za ustavno i parlamentarno uređenje države u demokratskom duhu. Dobru spoljnu i unutrašnju politiku nužno je voditi u cilju dobrih državnih finansija. Stranka će nastojati da zastupa mišljenje, da se smanje neposredni porezi i sve takse i nameti koji jače pogadaju materijalno slabije građane ili poskupljuju svakodnevni normalni život, a u neposrednim porezima da se ostvari progresivno opterećenje poreskih obveznika, da se popravi poreska organizacija i ostvari racionalno i potpuno približavanje državnih prihoda. U teškoj krizi koja se preživljavala obećavala je da sprovede štednju i redukciju svih državnih izdataka bez kojih se može

mente i istodobno davati na znanje, da smo oštro protiv komunista — time bismo dobro parirali njemačkoj i poljskoj propagandi, koja nas predstavlja kao prethodnicu boljševizma u Evropi...

Lj. Boban, n. d., I, 247.

MILAN STOJADINOVIĆ O PROGRAMU JRZ

Beograd, 1. jula 1936.

... Srbi, Hrvati i Slovenci treba da zajednički, u atmosferi povjerenja izgrade unutrašnje uređenje njihove sopstvene kuće. U tom pravcu bilo je dosta griješaka s mnogo strana. Najviše smo do sada trpjeli od „integralnih“ patriota, koji su sebe oglasili za jedine čuvare Jugoslavije, za jedine borce državnog i narodnog jedinstva. To su tzv. Pofovci, Pohorci i JNS. Počevši od 1932. pa sve do prije 11 mjeseci, vladali su ovom zemljom ljudi iz Jugoslavenske nacionalne stranke pod raznim vladama i firmama. Pa što su nam ta gospoda ostavila u naslijeđe? Pored mnogih drugih nevolja ostavili su nam u naslijeđe i neriješeno hrvatsko pitanje. Sprovodeći svoju politiku potpune ravnopravnosti svih građana ove zemlje, držeći se načela jednakosti svih plemena i vjera, te visoko poštujući svačije osjećanje — vjerujem, da ćemo u našoj zemlji stvoriti takvu atmosferu međusobnog povjerenja, u kojoj će se ipak lakše moći riješiti i hrvatsko pitanje, koje danas izgleda tako teško.

Program Jugoslavenske radikalne zajednice daje nam mogućnosti, da u času punoga smirenja pristupimo i rješenju hrvatskog pitanja. Mislim, da smo i dosadanjim radom svojim mnogo doprinijeli da se to pitanje svestrano raspravi, pa da se spremi i njegovo rješenje. Želimo i ubuduće omogućiti objektivnu i dobronamjernu raspravu hrvatskog pitanja.

Ali neka nitko iz naše dobre namjere ne izvede zaključak, da ćemo dopustiti unašanje takvih metoda, koje bi mogle ometati red i mir u zemlji, prelazeći preko granice onoga, što je dozvoljeno pisanim zakonima ove zemlje.

U našem je programu istaknuto načelo samouprave širokih razmjera. To je naš politički ideal. Mi ćemo raditi za njegovo ostvarenje. Već 18 godina postoji u našem javnom životu jedan krupan nesporazum. Mi smo vazda bili za najšire samouprave, dok su drugi tražili autonomiju, a treći federaciju. Nitko međutim nije dao tačnu definiciju, što je tražio, a niti je odredio sadržinu svojih želja.

Naša osnovna ideja u tom pogledu nalazi se u našem programu. Mi smo za poštivanje triju imena našega naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca. Mi smo za poštivanje njihove ravnopravnosti i njihove tradicije. Mi želimo uređenje državne uprave u smislu narodnih želja i potreba. Pri tome ostavljamo, da pojedina upravna područja uređuju svoje potrebne administrativne, privredne, finansijske i socijalne prilike, ukoliko su u vezi s pojedinim krajevima, a na način koji to uređivanje ne bi dovodio u suprotnost sa državom, te s njezinim ciljevima i s njezinim potrebama.. ?

Novosti, (zagrebački dnevnik), 2. srpanj 1936.

² Političku osnovu Stojadinovićeve vlade činila je Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ), kao opštejugoslovenska režimska stranka. Dok je JNS bila stvo-

Septembra 1936.

... Rekapituliram: problem pred kojim se nalazi Jugoslavija trostruk je naravi — ustavni, nacionalni i ekonomski.

1) Kako se može pretvoriti jedna opasno pretjerano centralizirana država u slobodnu federaciju i zadržati jedinstvo u svim najvažnijim stvarima državnim, pa tako uspostaviti parlamentarne slobodine, tj. slobodu riječi, slobodu udruživanja, slobodu štampe i izbora, a kod (toga) izbjeći povratak velikom broju malih stranaka sa tendencijama cjepljanja.

rena na osnovu negacije starih stranaka, dotle se JRZ, sastojala od ranijih političkih stranaka: radikala, SLS, i JRZ koje su sačuvala svoju unutrašnju stranačku autonomiju, iako su prihvatile jedan program i zajedničko rukovodstvo. Ova kombinacija je obuhvatala Srbiju, Bosnu i Sloveniju, težeći da zadrži Hrvatsku u izolaciji i natera je na popuštanje. Vlada je zadržala staro šestojanuarsko zakonodavstvo, ali je nastojala da se predstavi kao nosilac novog kursa i pomirljivosti.

Analize ekonomske politike i privrednog programa Stojadinovićeve vlade pokazuju snaženje državne intervencije, interes za poljoprivredu i izvoz, gradnju puteva. U retkim istoriografskim radovima o ekonomskoj strani razvika Jugoslavije Stojadinovićevoj ekonomskoj politici obračena je posebna pažnja. Tako S. Durović ističe:

Nije čudno da je čitajući Deklaraciju svoje vlade u Narodnoj skupštini i Senatu 4. jula 1935. godine M. Stojadinović kazao da će ona u ekonomskoj i finansijskoj politici nastaviti „poslednjih meseci novozapočeti pravac“, brigu o zemljoradniku, održavanje ravnoteže u državnom budžetu, čuvanje vrednosti novca, uvođenje poreskih olakšica za stanovništvo i nastojati na oživljavanju privredne radinosti. Interesantno je da je u ovoj Deklaraciji redosled važnosti u programu Stojadinovićeve vlade bio iskazan: spoljna politika, unutrašnja politika, privreda.

Deklarisani program vlade Stojadinović—Korošec—Spaho je bio identičan programu JRZ-e, tj. cilj mu je bio „privredno snaženje zemlje u svim pravcima u građanskim političkim slobodama i političkom miru u državi; socijalnom i privrednom snaženju zemljoradnika, toga najmnogobrojnijeg staleža“, i u donošenju niza projekata, zakona i uredbi za obezbeđenje zemljoradničkih dugova. Osnovna i nepromenljiva načela u programu JRZ-e koja su odobrena od nadležnih vlasti, bila su: „Jedinstvo države i naroda, monarhija i dinastija Karađorđevića“.

JRZ je prema programu trebalo da obrati posebnu pažnju onim krajevima države koji su pre 1918. bili zaostali u saobraćajnom i ekonomskom pogledu, a isto tako i u pogledu prirode zemljišta slabi, i zbog toga kulturno zaostali. Materijalno stanje naroda je „glavna osnova za jačanje celokupne narodne snage i ono mora pored negovanja građanskih sloboda da bude glavni zadatak državnim ustanovama“, isticano je u programu JRZ-e. „Državne ustanove treba da jačaju proizvodilačke narodne snage i pravilnom podelom državnih tereta“. U cilju ubrzanja posla na tom planu stranka je obećavala da će nastojati da sprovede potrebne reforme u državi. Državnu upravu i državnu administraciju treba tako organizovati, da se u pojedinim krajevima stvori mogućnost da mogu uređivati svoje lokalne potrebe, administrativne, privredne, finansijske, kulturne i druge, ukoliko su vezane za pojedine krajeve, a na način koji ne bi dovodio lokalnu upravu u suprotnost sa državom, njenim ciljevima i potrebama. Sve oblasti državnog života moraju biti jednako pristupačne i Srbima i Hrvatima i Slovencima i sa svima krajevima države treba da se podjednako postupa. JRZ-a se deklarirala da ustavno i parlamentarno uređenje države u demokratskom duhu. Dobru spoljnu i unutrašnju politiku nužno je voditi u cilju dobrih državnih finansija. Stranka će nastojati da zastupa mišljenje, da se smanje neposredni porezi i sve takse i nameti koji jače pogađaju materijalno slabije građane ili poskupljuju svakodnevni normalni život, a u neposrednim porezima da se ostvari progresivno opterećenje poreskih obveznika, da se popravi poreska organizacija i ostvari racionalno i potpuno približavanje državnih prihoda. U teškoj krizi koja se preživljavala obećavala je da sprovede štednju i redukciju svih državnih izdataka bez kojih se može.

1) 2) Izmiriti naročito Hrvate kao i ostale prečane osiguravajući svim minimum samoupravne, ravnopravnosti u državi sa Srbima iz Srbije i ostale mogućnosti napredovanja u državnoj službi.

3) Uspostaviti ekonomski napredak, osobito među seljačkim majama, tj. podignuti cijene, pa tako i kupovnu moć, dovršiti pravedno agrarnu reformu (ne manje manjinama nego samim Jugoslavenima) i razviti stvaran program socijalne reforme (zdravlje, stambene prilike td.) koji bi ujedno odvratio pažnju od nacionalističkih tužakanja i otupio privlačnost komunističke teorije.

Stranka se obavezala da će nastojati da ojača proizvodnja i da se svem građanstvu obezbede povoljni uslovi za privredni rad i opstanak. U trgovinskoj politici nastoje se na zaključivanju trgovinskih ugovora sa inostranstvom na sazi koja obezbeđuje izvoz pod povoljnim uslovima. Kako je Jugoslavija pretežno zemljoradnička zemlja i „osnovna snaga“ naroda seosko-zemljoradničko stanovništvo, stranka se obavezivala da posebnu pažnju posveti razvoju i usavršavanju zemljoradnje, naročito da omogući zemljoradniku što jeftiniji kredit i olakša način razduženja. I JRZ je smatrala da je zadugarstvo jedan od najvažnijih 'aktora privrede i privrednog uređenja društvenog poretka, pa se obavezala u svom programu da će potpomagati seljačko i drugo zadugarstvo. Obavezala se i la će se starati da se zanatlijama i radnicima obezbedi minimum sredstava za život i rad. Industriju, zanatstvo i trgovinu pomagače takođe i štiti posebnim nerama, da bi bile osposobljene za rad i uspešnu konkurenciju sa stranim proizvodima. Posebno će se plasirati industrija poljoprivrednog karaktera koja radi sa domaćim sirovinama.

U predizbornoj kampanji za decembarske izbore 1938. godine u službenoj štampi je isticano da je vlada M. Stojadinovića za tri godine „uradila u svim granama javnih delatnosti više od ma koje ranije vlade a u nekim granama više i što su uradile sve ranije vlade zajedno“. Pisano je o „sveopštem preporodu“ >rivrede kao delu M. Stojadinovića. Rad na privrednoj i finansijskoj „obnovi“ >emlje koju je izveo M. Stojadinović, po „Zetskom glasniku“ obuhvatio je rešavanje pitanja zemljoradničkih dugova i kredita zemljoradnicima, unapređivanje >ndustrije, radničkog zakonodavstva, spolnotrgovinske politike, stranog kapitala.

Strateški udar vlade M. Stojadinovića je bio usmeren na rešavanje problema >eia, kao najugroženijeg krizom, a ne na grad. Osnovno pitanje je bilo kako da >e reši prezaduženost zemljoradnika, koji je postao i socijalnopolitički problem. Cao najmućniji i najteži socijalno-ekonomski problem ono je zahtevalo hitnu >Iržavnu intervenciju i t® ne iz socijalnog sentimenta M. Stojadinovića nego iz >rio praktičnih razloga i interesa. Usled teškog stanja, potenciranog krizom, >ejak je u Jugoslaviji bio potpuno izgubio kreditnu sposobnost, platnu i kupovnu >noć, a to nije moglo da se ne tiče buržoaske vlade M. Stojadinovića. Trebalo je >ratiti platnu i kupovnu snagu seljaka zbog toga što je on bio najmnogobrojniji >roizvođač, a u isto vreme i najbrojniji potrošač u državi, pa je od njegove >redne snage zavisio prosperitet svih ostalih privrednih grana.

Uz privrednu krizu — koja je teško pogodala seljaka i u vreme Stojadinovićevo dolaska na vlast još trajala, prehrana stanovništva pasivnih krajeva države (koju je 1935. godine bila pogodila nezapamćena nerodica), primorala je vladu a organizuje akciju oko ishrane stanovništva, što je iziskivalo i posebne finansijske napore države i državne administracije.

Dvadeset ranijih vlada obećavalo je da će rešiti pitanje zemljoradničkih ugovora, ali ni jedna nije uspela da ga reši. Vlada M. Stojadinovića je takođe ovotanje obećala da reši i donela je Uredbu o likvidaciji zemljoradničkih dugova d 25. septembra 1936, kojom je otpisano 50% glavnice zemljoradničkih dugova, >eljaku je bilo omogućeno i dobijanje kredita pod povoljnijim uslovima. Zemljoradnicima je isplaćeno više od 600 miliona dinara zajmova pod povoljnim uslovima.

Uoporedo je Stojadinovićevo administracija pokušavala povećati rentabilitet >oljoprivrede, i to na jednoj strani radom na povećanju cena poljoprivrednih >roizvoda, a na drugoj na rasterećenju poljoprivrede, smanjujući seljaku fiskalne >dužničke terete. Vlada je finansijskim zakonom za budžetske dvanaestine avgusta 1935/marta 1936. godine smanjila fiskalne terete na zemljoradnju u vidu smanjenja katastarskog čistog prihoda na 1/3.

U sklopu programa industrijalizacije zemlje, vlada je pristupila planskoj reorijentaciji jugoslovenske agrarne proizvodnje i njenom prilagođavanju po-

2) Prvi i glavni zahtjev Dr Mačeka je prihvaćanje principa federacije, a to više nije zapreka između Beograda i Zagreba, jer je u teoriji već prihvaćeno (nastranu pojedinosti) u svim nedavnim razgovorima između vodstva Hrvatske seljačke stranke i delegata ove i one srpske stranke. Sve je pitanje tumačenja i stupnja. To obuhvata a) definiciju što su to „zajednički poslovi“ koji treba da ostanu u kompetenciji centralnog parlamenta u Beogradu, b) primanje izvjesnog broja samoupravnih federalnih jedinica, c) razdioba budžeta u dvoje: zajednički i autonomni — i utvrđenje jedne skale ili proporcije između njih. (Ovdje postoji precedent u sporazumu od 1867. koji je sklopljen između Austrije i Ugarske te između Ugarske i Hrvatske — nagodbom od 1868. — vidi 1868. par. 12. i 1889. par. 1.) Ova proporcija treba svakako da bude izrađena između finansijskih i ustavnih stručnjaka . . .

Pred nekoliko godina bila je tendencija od strane Dr Mačeka da traži zasebnu hrvatsku vojsku — a to je pitanje na koje nijedan Srbin a naročito srpski general ili visoki oficir ne bi pristao ni pod koju cijenu. Izgleda da je Dr Maček ovo pitanje napustio, jer izgleda da je svjestan da vojska kako je sada sastavljena ne bi bila voljna da koncedira čak ni razlikovanje između redovne vojske i teritorijalne milicije, slično onomu kao što je postojalo između redovne vojske i domobranstva u staroj Ugarskoj (sa Hrvatskom).

S druge strane Dr Maček ostaje pri tom i daje važnost da se uvede praksa koja je postojala u staroj Austro-Ugarskoj vojsci, a ta je bila da je svako izdržavao svoju vojnu dužnost na teritorijalnoj bazi, Hrvati su služili u Hrvatskoj, Slovaci u Slovačkoj, Štajerci u Štajerskoj itd. On prigovara metodama koje je uveo Kralj Aleksandar, a po kojima Slovenci i Hrvati moraju da služe u Makedoniji, Albanci i Makedonci u Zagrebu, Madžari u Bosni itd. Ovo izgleda da bi moglo poslužiti kao osnova za pravedan sporazum, tako da se ne bi oslabilo bitno jedinstvo vojske, u kojoj glavna komanda i Generalni štab neće dopustiti koncesije . . .

trebama nastalim na domaćem i stranom tržištu. U zemljoradnji je počelo plansko selekcionisanje semena, a u stočarstvu odabiranje oplemenjenih priplodnih grla. Za usavršavanje poljoprivrednih oglednih i kontrolnih ustanova uloženo je u periodu 1935—1938. godine 3 miliona dinara. Utvrđeni su bili programi u Ministarstvu poljoprivrede za unapređenje stočarstva, i pristupilo se osnivanju stanica u svim krajevima države za konjarstvo, govedarstvo, svinjarstvo, ovčarstvo, živinarstvo i ribarstvo. Prišlo se izgradnji Centralnog veterinarskog bakteriološkog zavoda za celu državu u Zemunu.

U intervenciji države u ovom periodu dolazi do izražaja tendencija preorijentacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Pored toga što je izvozila poljoprivredne proizvode, Kraljevina Jugoslavija je uvozila izvesne proizvode zemljoradnje i stočarstva koji su industrijske sirovine. Stojadinovićeve administracije je usmerila nastojanja da u interesu poljoprivrede Jugoslavija samu sebe snabdeva u najvećoj mogućoj meri, posebno svoju industriju sopstvenim sirovinama, i da se umesto izvoznih artikala proizvode u što većoj meri sirovine koje su do tada uvozene. Ovo se prvenstveno odnosilo na uljarice, tekstilne biljke, vunu itd. U vladinim krugovima je isticano da ovu preorijentaciju zahteva interes jugoslovenske valute kao i interes „zemaljske odbrane“. Tako je agrarna politika Stojadinovićeve administracije pored niza akcija oko unapređenja izvoza agrarnih proizvoda, mtervenisala u smislu da se poveća domaća proizvodnja agrarnih proizvoda koji su industrijska sirovina, do tada uvožena. U periodu 1935—1937. godine, Ministarstvo poljoprivrede je u ovome cilju donelo više od 30 uredbi i pravilnika. (S. Durović, n. d., 200—202)

3) Usvojivši federaciju u principu pitanja broja federalnih jedinica predstavlja još uvijek velike poteškoće. Općenito govoreći Zagreb raži sedam jedinica (od zapada k istoku, Slovenija, Hrvatska-Dalmacija, Bosna-Hercegovina, Srbija, Vojvodina, Makedonija i Crna Gora), lok je Beograd voljan da primi samo prve četiri, a kod toga Bosnu još eška srca. Moguće je da bi Dr Maček pristao da odustane od posljednje dvije iz razloga što se to Hrvata i Slovenaca tiče samo indirektno, e da su teritoriji o kojima se radi prije rata bili sastavni dio predratnih nezavisnih Kraljevina. On bi se međutim ipak smatrao obaveznim la traži od Beograda — ako bi Beograd odlučivao o Makedoniji i Crnoj }ori — da se obveže da će tim dijelovima dati neku administrativnu lutonomiju u okviru srpske federalne jedinice.

(U vezi s time korisno je da se citira promišljeno gledište profesora Slobodana Jovanovića, predsjednika Srpske akademije koji je najstaknutiji autoritet u pogledu srpskog ustavnog prava i historije, a koji kaže da se zadovoljavajuće rješenje problema pred kojim se nalazi ugoslovenska država ne može postići niti na čisto centralističkoj niti La čisto federalističkoj bazi, te da će u izvjesnim pravcima neka srednja orma biti potrebna. Zamjerkama da bi to moglo dovesti do nepotrebnih teškoća i komplikacija, odgovor je bio da je problem pred kojim e nalazimo vrlo složen, i ne će postati jednostavniji ako se ne bude volilo računa o dalekosežnim razlikama u razvoju, geografiji i nacionalom karakteru između pojedinih historijskih pokrajina od kojih se satoji Jugoslavija). Niko ne bi pokušao nijekati da postoji sedam (ili sam ako se Dalmacija prizna kao zasebna jedinica, što bi se možda ioglo opravdano isticati) jasno određenih historijskih individualnosti, i'aka sa svojom vlastitom tradicijom i potrebama.

Pa dok ima nade da bi Dr Maček mogao odustati od zahtjeva da s napravi sedam jedinica, nema skoro nikakve mogućnosti da bi on logao da primi manje od pet jedinica. Drugim riječima spor je sveden a petu jedinicu, Vojvodinu, sa kojom Beograd traži da odlučuje isto ako apsolutno kao i ša Makedonijom i Crnom Gorom. Beograd to opavdava sa dva razloga, prvo što je većina slavenskog pučanstva srpske arodnosti i drugo što ima izgleda da bi to bilo opasno obzirom na pri-tnost jakih manjina mađarskih i njemačkih.

Dr Maček ne traži ujedinjenje Vojvodine sa Hrvatskom jedinicom cao što su to neki ekstremni Hrvati tražili pred nekoliko godina) nego imo njenu autonomiju . . .

ZAKLJUČAK

1. Po riječima sir Johna Simona, nakon marseljskog umorstva, iugoslovensko je jedinstvo i evropski i britanski interes."

2. Ovo se jedinstvo može održati jedino reformama u granicama idašnje države. Te reforme treba da budu istovremeno upravljene srpco hrvatskom sporazumu (izmirenju) i slobodnijim institucijama koje ; imati podršku u narodu.

3. Ako političko izmirenje ne uspije to bi moglo značiti rasulo, rvatska država teško bi se mogla sama održati, pa čak kad bi bila i jedinjena sa Slovenijom, a Italija bi skoro sigurno pokušala da zahiti Dalmaciju, a time bi fatalno promijenila ravnotežu sila u Sredomnom moru.

4. Za vrijeme sankcione krize Jugoslavija je u praksi dokazala svoju želju za suradnjom sa Velikom Britanijom i svoju vjeru u naše zajedničke interese. Javni znak britanskog razumijevanja i interesa ojačao bi položaj svih onih koji rade u interesu izmirenja.³

Lj. Boban., n. d., 225—229, 235.

GALEACO CANO O STOJADINOVIĆU

... Želim reasumirati nešto poblize odnose, koje sam imao sa Stojadinovićem ...

Stojadinović je fašista. Ako on to nije sasvim otvoreno, on je to svakako po svojoj koncepciji o autoritetu stranke, on je to sigurno s obzirom na svoju koncepciju o autoritetu države i s obzirom na život.

Njegov položaj u zemlji je odličan. Uz pomoć princa Pavia, koji mi je izjavio da Stojadinović uživa njegovo neograničeno povjerenje, uz srdačnu simpatiju, i nalazeći se na čelu stranke, koja ima većinu u zemlji, Stojadinović vrši danas, a u budućnosti si osigurava još veću diktatorsku ulogu u Jugoslaviji. On je prožet nesalomljivom voljom, te je bistrog i otvorenog mentaliteta. Njegovi se planovi jasno vide iz stvari, koje mi je rekao i koje sam ovdje sažeo ...⁴

F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961, 114.

PROGLAS UDRUŽENE OPOZICIJE

8. oktobra 1937.

... Stojeći na principu demokratije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i izvorom svake javne vlasti.

II. Ustav od 28. juna 1921. donet je bez Hrvata. Ustav od 3. septembra 1931. nema moralne vrednosti, a donet je ne samo bez Hrvata

³ Siton-Vatson je bio okupiran problemima Jugoslavije u kojoj se 1936. našao posle sedam godina odsustvovanja, krajem septembra i početkom oktobra. Centralno pitanje Memoranduma, koji je prilikom boravka izradio, ticalo se položaja Hrvatske u Jugoslaviji i preuređenja države na federativnoj osnovi. Značaj ovog memoranduma prevazilazi karakter privatne analize jer je bio upućen Forin Ofisu (Ormu Sardentu). No poslanik Kembel nije bio zadovoljan Vatsonovim mešanjem u unutrašnja pitanja Jugoslavije. Prema Krnjevićevom kazivanju Skon-Vatson je bio nezadovoljan što Forin Ofis više ne uvažava njegove izveštaje. Siton-Vatson je imao podršku Beneša, koji nije trpeo Stojadinovića zbog razbijanja Male Antante. U Jugoslaviji je krajem 1936, kako navodi Lj. Boban u navedenom delu, boravio još jedan Britanac (W. Been, formalno kao član jedne ustanove iz Londona za ispitivanje spoljne politike u interesu britanske vlade), koji je prilikom susreta sa Mačekom vodi HSS postavio pitanje kako bi se Hrvati držali u slučaju konflikta Nemaca sa Cehoslovacima zbog Sudeta i da li su Hrvati imali više slobode za vreme Habsburgovaca ili Karadorđevića. Na prvo pitanje je dobio odgovor da bi Hrvati iskoristili priliku da se oslobode Srbije, a na drugo da je apsolutno više slobode bilo za vreme Austro-Ugarske.

⁴ Čano je JRZ smatrao kopijom fašističke stranke. Stojadinović je podsticao pripadnike JRZ da ga nazivaju vodom DO ugledu na Hitlera i Musolinija. Formirao je odrede sivih košulja kao svoje lične formacije. Bio je zanet nemačkom organizacijom privrede i društva, snagom i naoružanjem Vermahta. Pokazivao je diktatorske sklonosti, ispoljavajući težnju da postane jugoslovenski „duče“. Fašistički državni i diplomate smatrali su ga jedinim političarem u Jugoslaviji koji je imao nesumnjiv autoritet. U svojim memoarima „Ni rat ni pakt“, objavljenim posle drugog svetskog rata, Stojadinović negira svoje diktatorske pretenzije. Isticao je da su i Maček i Korošec imali svoje odrede i gardu telohranitelja.

i protiv Hrvata, nego i bez Srba i protiv Srba. Vlada, koja se temelji na jednostrano donetom Ustavu koja se oslanja na jedan tobožnji parlament, nema nikakvog autoriteta ni među Hrvatima, ni među Srbima.

III. Saglasni smo da je neophodno da se uvede novi ustavni poređak, koji bi bio zasnovan na načelima narodne vladavine, a ostvario bi se kao zajedničko delo Srba, Hrvata i Slovenaca.

IV. Naše stranke, svesne da zastupaju i Srpski narod i Hrvatski narod, stoje na stanovištu, da je nastao krajnji čas, da se jedanput zauvek prekine sa svima nedemokratskim sistemima i režimima i da se omogući i Hrvatima i Srbima i Slovencima, da sporazumno organizuju svoju državnu zajednicu, na podjednako zadovoljstvo i Srba i Hrvata i Slovenaca.

V. Jedini ispravni put ka tome cilju jeste, da na državnu upravu dođe jedna narodna vlada, sastavljena iz predstavnika svih političkih stranaka, koje stvarno imaju korjen u narodu. Ovakva vlada, u zajednici sa krunom, imala bi na dan stupanja na upravu:

1. da proglasi privremeni osnovni zakon Jugoslavije, kojim se u isto vreme ukida Ustav od 3. septembra 1931. Ovaj osnovni zakon sadržiće bitne principe države, koji su van spora i važiće do stupanja na snagu novog Ustava. U osnovi zakon biti će unesene sledeće odredbe:

da je Jugoslavija nasledna, ustavna i parlamentarna monarhija; da u Jugoslaviji vlada kralj Petar II. iz dinastije Karađorđevića (primj. autora: u originalu je pogrešno navedeno — „Karađorđeva“); da do punoletstva Kraljeva kraljevsku vlast vrši namesništvo; da su građanske i političke slobode zaštićene, i da je ujemčen parlamentarni sistem vladavine i da će Ustavotvorna skupština doneti Ustav odlukom takve većine, u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca, narodnih poslanika Ustavotvorne skupštine.

2. da istoga dana proglasi pravičan i demokratski Izborni red i raspiše izbore za Ustavotvornu Skupštinu. Vlada mora ostvariti sve garantije, da će izbori za Ustavotvornu Skupštinu biti sprovedeni slobodno, kako bi prava narodna volja došla do punog izražaja.

Vlada će biti odgovorna pred Ustavotvornom Skupštinom po načelima parlamentarizma.

VI. Navedene stranke, u duhu ove saglasnosti stvaraju jedan blok radi zajedničke borbe za ostvarenje i sprovođenje političkog i državnog programa sadržanog u ovom Sporazumu.

Zagreb—Beograd, 8. oktobra 1937.

Dr. Vlatko Maček, Adam Pribičević, Aca Stanojević, Ljub. M. Davidović, Jovan M. Jovanović.⁵

F. Čulinović, *Dokumenti*, 334—335.

^v — ⁵ Sporazum zaključen u Farkašiću utvrdio je, uglavnom, postupak za donošenje novog ustava. Odredba prema kojoj je ustavotvorna skupština mogla doneti ustav samo uz pristanak većine Slovenaca, većine Hrvata i većine Srba trebalo je da isključi majorizaciju. Ostvarivanje ovog sporazuma zavisilo je od prvog namesnika, koji je prema njemu imao negativan stav. Knez Pavle je juna 1938. uveravao Mačeka da je položaj Stojadinovićeve vlade stabilan. Knežev predsednik vlade takođe je odbacio Sporazum od 8. oktobra kao osnovu za sporazum sa Mačekom. Udružena opozicija je avgusta 1938, prilikom Mačekovog boravka u Beogradu, naglasila neophodnost ukidanja Ustava iz 1931.

SPOLJNOPOLITIČKA ORIJENTACIJA MILANA STOJADINOVIĆA. VOJNI KRUGOVI I PITANJE ODBRANE

UGOVOR O VECNOM PRIJATELJSTVU S BUGARSKOM

24. januara 1937.

Član prvi.

Postojeće nenarušiv mir i iskreno i večno prijateljstvo između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske . . .¹

Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Zbirka međunarodnih ugovora, godina 1937, Međunarodni ugovori Kraljevine Jugoslavije, Sv. 1, za 1937, 2—3.

POLITIČKI SPORAZUM IZMEĐU ITALIJE I JUGOSLAVIJE

25. marta 1937.

Član prvi.

Visoke strane ugovornice obavezuju se da će poštovati svoje zajedničke granice, kao i pomorske granice obeju Država u Jadranu; i u slučaju da jedna od njih bude predmet neizazvanog napada od strane jedne ili više Sila, druga Strana se obavezuje da se uzdrži od svake akcije koja bi mogla biti od koristi napadaču.

Član 2.

U slučaju međunarodnih komplikacija, i ako se Visoke Strane ugovornice sporazumeju da su njihovi zajednički interesi ugroženi, ili da će moći biti ugroženi, one se obavezuju da se dogovore o merama koje će preduzeti da bi ih očuvala.

Član 3.

Visoke Strane ugovornice ponovo potvrđuju svoju volju da u svojim međusobnim odnosima ne pribegavaju ratu kao instrumentu svoje nacionalne politike i da sve sporove i sukobe, koji bi mogli iskrsnuti između njih, rešavaju mirnim sredstvima.

Član 4.

Visoke Strane ugovornice obavezuju se da ne trpe na svojim odnosnim teritorijama, niti da pomažu, ma na koji način, ma kakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv teritorijalnog integriteta ili postojećeg poretka one druge Strane ugovornice ili koja bi bila takve prirode da bi škodila prijateljskim odnosima između obeju zemalja.

¹ Pakt sa Bugarskom o nerazrušivom prijateljstvu Stojadinović je zaključio pod uticajem Britanaca. Ovim paktom Stojadinović je onemogućio da Bugarska javno iznosi pretenzije prema delovima Jugoslavije, pre svega srezovima koji su se posle prvog svetskog rata našli u sastavu Kraljevine Jugoslavije i Makedoniji, na koju je bugarska buržoazija — zaražena šovinizmom i balkanskom suprematijom u duhu sanstefanske velike Bugarske — gledala kao na svoju zemlju a na Makedonce kao Bugare. Nezavisno od zaključenog pakta, propaganda u tom duhu je tajno nastavljena.

Clan 5.

U cilju da dadu svojim postojećim trgovinskim odnosima nov potstrek, više u skladu sa prijateljskim odnosima utvrđenim između njihovih dweju Zemalja, Visoke Strane ugovornice su sporazumne da pojačaju i prošire svoje sadašnje trgovinske razmene, kao i da ispituju uslove za obilniju privrednu saradnju. U tu svrhu, biće u najkraćem roku zaključeni specijalni sporazumi.. ?

Isto, 418—419.

IZJAVA PREDSEDNIKA KRALJEVSKE JUGOSLOVENSKE VLADE ŠEFOVIMA PARLAMENTARNIH KLUBOVA O ANŠLUSU I SPOLJNOJ POLITICI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

15. marta 1938.

... Mi nismo prigovarali Anšlusu radi principa nacionaliteta na kojemu i naša država počiva.

Što smo mi mogli učiniti kad ni velike sile nisu ništa preduzele. Osovina Rim — Berlin je jača od osovine Pariz — London ...

Engleska nema i ne može uvesti stalnu vojsku, a flota joj je zastarela.

Nisam mogao sklopiti vojni savez ni sa Francuskom ni sa Cehoslovačkom, jer to ne bi bilo na korist naših nacionalnih interesa. Ni jedna ni druga ne bi nam mogli priteći u pomoć. Mi bi morali pre svega slomiti otpor Mađarske za pomoći Cehoslovačkoj i obratno. Ja se nisam mogao obavezati sa vojnim savezima. Otuda neraspoloženje Francuske prema meni. Zašto i da se ikako obavežujem. Bolje je sačekati dok to-povi pripucaju pa se onda odlučimo.

Ni ja nisam oduševljen novim stanjem ali kako bi nam bilo da nisam bio u Rimu i Berlinu pre Anšlusa. Ne bih mogao spavati kada bi danas imao Nemce i Italijane kao neprijatelje. I dobro je što sam ranije priznao aneksiju Etiopije.

I Italija nije oduševljena poslednjim događajima. I ona oseća pritisak Nemačke i „Maht ajne gute mine cum bezen špil“...

G. Hitler je dao umiravajuća obećanja Italiji i Cehoslovačkoj. Meni je G. Hitler poručio da su mu granice Jugoslavije svete i da se Nemačka dezinteresuje našim i rumunskim Nemcima, a Vi znate šta znači germanska reč i njihova Nibelungentroje.

U Sloveniji su demonstracije. To nije dobro. Ne možemo mi upasti u Korušku niti tražiti plebiscit za naših 90 hiljada od kojih su 40 hiljada odnarođeni, jer bi Nemci tražili prebiscit za naših 400.000 Nemaca.

Bolje da na granici imamo Nemce nego Habsburgovce.

² Za razliku od kralja Aleksandra, knez Pavle je, preko Stojadinovića, privremeno uspostavio bolje odnose Jugoslavije sa Italijom, koja se od 1936. sve više približavala Nemačkoj. Sporazum se zasnivao na poštovanju granica, odricanju od rata kao političkog sredstva u međusobnim odnosima, i na neutralnosti u slučaju napada na jednu ili drugu zemlju. Zbližavanjem sa Italijom Stojadinović je blokirao rešenje tzv. hrvatskog pitanja, onemogućavajući Italiju da aktivno podrži HSS. Stojadinović je pridavao poseban značaj ovom sporazumu i zbog odredbe o zabrani ustaške aktivnosti na italijanskoj teritoriji, koja je bila uperena protiv državne celine Jugoslavije.

Ja nisam ništa obećao Nemcima i Italijanima. Oni su od nas tražili samo da im ne budemo neprijatelji (poklič: mislite da je to malo).

Italija nas neće napasti. Njoj ne treba naš goli krš — Dalmacija (poklič: a more?), a ako bi napali Boku ima ko će nas braniti. Na pitanje ko je taj, odgovara: ne mogu Vam kazati (poklič: da nije Albanija?).

Mi sa Rusijom, zemljom u kojoj se ubijaju generali i diplomati nemamo diplomatskih veza, ali imamo razgovora izvesnim kanalima. Rusija bi mogla doći u pomoć Cehoslovacima pa i nami samo preko Rumunije. To Rumuniji nije poćudno, jer bi morali preći preko Besarabije iz koje se ne bi više nikad povukli. Na ovom pitanju je pao G. Titulesko.

Anšlus je dobar za naše unutrašnje prilike. Rasturiće se komunističke organizacije, Sarkotićeve i ostale koji protiv nas rade i biće svi naši antidržavni pohapšeni. Anšlus je dobar i radi Hrvata, da uvide da nam pretili opasnost, da je potrebna unutrašnja konsolidacija i sloga, kako bismo pomoću naših saveznika (poklič: kojih) očuvali našu zemlju.

Da ne zaboravim još nešto: Francuska je stvorila vladu u Madridu i napustila je, a Engleska je to isto skrivila prema Hajile Selasiju.³ *Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata*, Beograd, 1969 (u daljem tekstu: *Aprilski rat 1941*), 17—19.

ZVANIČNI STAV NEMAČKE PREMA KRALJEVINI JUGOSLAVIJI POSLE ANŠLUSA

28. aprila 1938.

3. JUGOSLAVIJA

Sa merodavne nemačke strane data je izjava Jugoslovenskoj vladi da nemačka politika nema nikakve ciljeve koji bi išli dalje od Austrije i da jugoslovenske granice u svakom slučaju ostaju nedirnutе. Posle toga je Vođa i kancelar Rajha u svom govoru od 3. aprila tek. god. u Gracu izjavio: „Jugoslavija i Mardarska po pitanju prisajedinjenja Austrije zauzele su isti stav koji ima Italija. Srećni smo što ovde imamo granice koje nas lišavaju brige da ih vojnički štitimo“.

Vajczeker⁴

Aprilski rat 1941, 32.

J Mada je prilikom dolaska na vlast bio podržan od Britanaca, on im je sve više okretao leđa. Bio je u toj preorijentaciji rukovođen ideološkim razlozima, svojim ličnim preokupacijama, interesima pojačane ekonomske razmene, ali i pristicima Nemačke i Italije. Oslanjanjem na Berlin i Rim sprečavao je nemačku i italijansku intervenciju u hrvatskom pitanju. Nemačka i Italija su nastojale, i uz pomoć Stojadinovića uspevale, da se ubace u konkurentski prostor Francuske i Britanije. Otuda se sistematski smanjivao uticaj Male Antante. Računao je da će moći lavirati između suprotstavljenih blokova antagonističkih sila. Marta 1938. on je prihvatio priključenje Austrije Nemačkoj, smatrajući da izbijanjem Nemačka na Karavanke nije ugrožena bezbednost Jugoslavije. Po Stojadinoviću, time je otpadala bojazan od restauracije habsburške monarhije, što je inače opsedalo kralja Aleksandra.

⁴ Nemačka politika je podržavala Stojadinovića i njegov unutrašnji i spoljnopolički kurs. Lj. Boban navodi nemački izveštaj o odbijanju Mačekove inicijative da se — posredno, preko mađarskog konzulata u Zagrebu posle anšlusa

11. avgusta 1938.

Pitanje anšlusa Austrije Nemačkoj nije pitanje nemačko-jugoslovensko nego je to bilo pitanje cele Evrope, na prvom mestu velikih sila: Italije, Francuske i Engleske. Ni jedna od njih međutim nije pokazala nikakvu volju da brani postojanje Austrije. Pa i sama čehoslovačka bila je među prvima da prizna svršeni čin. Prema tome i stav Jugoslavije bio je tim okolnostima već unapred određen. Što se tiče specijalnog mišljenja Jugoslavije, ona u anšlusu gleda: 1) primenu principa nacionalnosti, na kome principu i sama Jugoslavija počiva, i što važi za nju ne može ona osporavati drugim državama; i 2) dokle bi postojala Austrija, uvek bi se isticale i dve solucije za rešenje njenog problema: anšlus ili restauracija Habsburga. Po cenu rata Jugoslavija ne bi mogla da primi restauraciju i kad bi imala da bira između anšlusa i restauracije, ona bi se sigurno uvek radije opredelila za anšlus.⁵

Aprilski rat 1941, 41—42.

GLAVNI GENERALŠTAB O NESPREMNOSTI ORUŽANIH SNAGA I O
POTREBI DA SE DODELE NOVA MATERIJALNA SREDSTVA
ZA PRIPREMU ZEMLJE ZA RAT

20. novembra 1938.

Još i pre izvršenog „Anšlusa“, vojno-politički položaj naše Kraljevine nije bio povoljan, jer smo skoro sa sviju strana bili okruženi neprijateljski raspoloženim susedima, od kojih je Italija predstavljala najveću opasnost, raspoložuci brojno znatno nadmoćnijom i savremeno znatno bolje opremljenom vojskom. Ipak je tada naš položaj bio olakšan s jedne strane slabom vojnom snagom naših ostalih suseda: Austrije, Mađarske, Bugarske i Albanije, a s druge strane postojanjem vojničkog saveza između članica Male Antante.

Vojno-politički položaj naše Kraljevine postao je teži posle izvršenog „Anšlusa“, a kada se na našoj severo-zapadnoj granici pojavila Nemačka, sa brojno još jačom i savremenim ratnim sretstvima još bolje opremljenom vojskom.

Posle rešenja „čehoslovačke krize“ naš vojno-politički položaj postao je još teži, jer je Nemačka u stvari izbila duž celog našeg severnog fronta, pošto Mađarska sada predstavlja u stvari nemačku prethodnicu i bazu za nemačko dalje prodiranje u pravcu jugo-istoka.

Položaj naše Kraljevine još više je otežan i time, što su Mađarska i Bugarska, oslobođene obaveza mirovnih ugovora, sa najvećom grozničavošću pristupile opremanju svojih vojsaka najsavremenijim borbenim sredstvima, koristeći se povoljnim uslovima savremeno organizovane nemačke ratne industrije.

— hrvatska politika uključi u osovину Berlin—Rim. Nemački konzul u Zagrebu Frojnd je izričit, javljajući svojoj centrali u Berlinu da je Nemcima stalo „da na (našoj) novoj granici Rajha imamo snažnog, prema nama prijateljski raspoloženog jugoslovenskog susjeda“.

⁵ Stojadinović, kao i drugi jugoslovenski političari na čelu ranijih vlada, ističe „princip nacionalnosti“ u međunarodnim odnosima, ali je ovo načelo negirano u međunacionalnim odnosima u Kraljevini Jugoslaviji.

I tako se sada sticajem spoljno-političkih prilika, naša zemlja našla u jednom vrlo teškom vojno-političkom položaju, okružena sa sviju strana neprijateljima, vojnički najsavremenije opremljenim, od kojih Nemačka i Italija, pored savremenosti vojničke opreme, raspoložu još i sa nesravnjeno jačom brojnom nadmoćnošću u odnosu na našu vojsku.

Pred ovako opremljenim susedima, ne može se ni misliti da bi naša vojska mogla sa uspehom da se bori, ako se i sama savremeno ne opremi.⁶

Aprilski rat 1941, 68—69.

VOJNI KRUGOVI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE O POLOŽAJU ZEMLJE

20. decembra 1938.

Promene, koje su imale reperkusija na vojno-političku situaciju naše zemlje u poslednje vreme, sastoje se u ovim činjenicama:

1 — Obnova vojnih snaga pobeđenih država u Svetskom ratu: Nemačke, Mađarske i Bugarske, a koje su mirovnim ugovorima bile vojnički razoružane, pa su zbog toga sve do poslednjeg vremena predstavljale oslabljene vojničke faktore.

2 — Grupisanje novih snaga jako ojačanih u vojničkom smislu na osovini Berlin—Rim, koja je razdvojila Evropu na zapadne velike sile i na balkanske i istočne manje države i unela nove elemente u političkoj situaciji srednjeevropskih i istočnoevropskih država.

3 — Izvršenje anšlusa, kojim se na našoj severozapadnoj granici pojavljuje moćna i ekspanzivna Nemačka, sa ogromnim brojnim i materijalnim sredstvima jedne vrlo homogene i dobro opremljene vojske . .

Aprilski rat 1941, 100.

NEMCI O STOJADINOVICU

Julia 1939.

Velika je zasluga Stojadinovića što je prvi sagledao veliku budućnost Nemačke i što je spoljnopolitičko kormilo Jugoslavije sa besprimernom hrabrošću i spretnošću zaokrenuo za 180°. Dužni smo da mu

t^M&iV2

⁶ Vojni vrhovi su bili svesni, već sa prvom krizom oko anšlusa, da je Jugoslavija vojno nespremna da se suprotstavi moderno naoružanoj Nemačkoj. Ratna industrija se nalazila tek u razvoju. Konstatovalo se da je i jedina ratna komunikacijska veza sa inostranstvom (preko Soluna) više nego osetljiva, jer je mogla biti prekinuta. Jugoslavija je raspolagala sa svega 12 teških baterija, što se ocenjivalo kao manje nego najpotrebniji minimum. Automobilski park se nalazio u „žalosnom stanju“. Naročiti nedostatak se osećao u bombarderskoj i lovačkoj avijaciji. Vazдушna odbrana nije mogla da izvrši zadatke u budućem ratu. Vojno jačanje se postavljalo kao neodložna potreba.

Vojni faktori Kraljevine Jugoslavije uočavali su stratezijske promene u Evropi do kojih je došlo agresivnom politikom fašističkih sila. Vlada Milana Stojadinovića nije imala oslonac u vojsci, što nije promicalo u analizama nemačkih vojnopolitičkih i diplomatskih stručnjaka. Iako se vojska deklarativno izjašnjavala kao snaga koja ostaje van politike, ostaje činjenica da je ona bila kičma političkog sistema Kraljevine Jugoslavije.

to nikada ne zaboravimo, pa i onda ako bi njegova uloga bila odigrana za dugi period. Stojadinović je želeo Jugoslaviju kojom bi se sa naslo-
nom na Osovinu snažno i autoritativno vladalo, s tim što bi se eventual-
no i Bugarska uključila. Sudbina ga je preko noći napustila, jer nije
znao da sebi u kući pribavi neospornu vlast. A takva bi bila samo ar-
mija.⁸

Aprilski rat 1941, 267.

⁸ Stojadinović je zaista zauvek potonuo u politici. Jedno vreme je bio kon-
liniran u Jugoslaviji, a uoči aprilskog rata je predat Britancima koji su ga držali
u zatočenju na ostrvu Mauricijus, odakle je slao poruke Jugoslovenskoj vladi u
izbeglištvu nudeći svoju pomoć i usluge. U okupiranoj Srbiji njegovi privrženici,
pre svega Milan Aćimović, koji se maja 1941. našao na čelu kvislinškog Komesa-
rijata, računali su na Stojadinovića kao mogućeg guvernera Srbije. Posle rata
Stojadinović je živio u Argentini, gde je i umro.